

หน่วยที่ 1

ความรู้พื้นฐานการจักสานใน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

หน่วยที่ 1

ความรู้พื้นฐานการจักสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

คำอธิบายหน่วยการฝึกวิชาชีพ (8 ชั่วโมง)

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรต่างๆ โดยเฉพาะไม้ไผ่ และส่วนใหญ่สภาพเศรษฐกิจ สังคมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และวัฒนธรรมประเพณีจะเน้นในการสืบทอดเอกลักษณ์จากการจักสานมายาวนาน ส่วนใหญ่ผลิตภัณฑ์ที่พบมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ กระจิบ กล่องข้าว ตะกร้า และพัฒนาเป็น ภาชนะต่างๆ เพื่อใช้ในครัวเรือน ทำให้เกิดวัฒนธรรมในการทำเครื่องจักสานไม้ไผ่ที่เป็นเอกลักษณ์ เฉพาะตัวของคนภาคอีสาน เป็นต้นมา

จุดประสงค์เชิงพฤติกรรม

1. เมื่อผู้สูงอายุฝึกวิชาชีพแล้ว สามารถอธิบายเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีและสภาพเศรษฐกิจ สังคมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้
2. บอกประเภทของเครื่องจักสานในไทยได้
3. สามารถบอกชนิดของไม้ที่ใช้ในการทำเครื่องจักสานได้

ใบความรู้วิชาที่ใช้ในการฝึกวิชาชีพ

1. รายละเอียดเกี่ยวกับวัฒนธรรม ประเพณี และสภาพเศรษฐกิจ สังคมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (2 ชั่วโมง)
2. ประเภทเครื่องจักสานในไทย (3 ชั่วโมง)
3. ชนิดของไม้ที่ใช้ในการทำเครื่องจักสาน (3 ชั่วโมง)

กิจกรรมและวิธีการฝึกวิชาชีพ

1. ชี้นำ
 - 1.1 วิทยากรแนะนำตนเอง พร้อมทั้งอธิบายจุดประสงค์ กิจกรรมและวิธีการฝึกวิชาชีพ รวมถึงการประเมินผลในแต่ละกิจกรรม
 - 1.2 จากนั้นจึงดำเนินการบรรยายใบความรู้การฝึกวิชาชีพ หน่วยที่ 1 ความรู้พื้นฐาน เกี่ยวกับการจักสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
2. ชี้นกิจกรรม
 - 2.1 ก่อนดำเนินการกิจกรรมการฝึกวิชาชีพ วิทยากรได้ดำเนินการทดสอบด้านความรู้ กับผู้เข้ารับการฝึกวิชาชีพ
 - 2.2 วิทยากรบรรยายเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีและสภาพเศรษฐกิจ สังคมของ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประเภทของเครื่องจักสานในไทย และวัสดุที่ใช้ในการทำเครื่อง จักสาน
 - 2.3 วิทยากรให้ผู้เข้ารับการฝึกวิชาชีพศึกษาข้อมูลจากใบความรู้ที่ 1.1, ใบความรู้ที่ 1.2 และใบความรู้ที่ 1.3
 - 2.4 ขณะวิทยากรบรรยาย ได้เปิดโอกาสให้ผู้เข้ารับการฝึกวิชาชีพซักถามและตอบ คำถาม
3. ชี้นสรุป

วิทยากรและผู้เข้ารับการฝึกวิชาชีพพร้อมกันแสดงความคิดเห็น และสรุปสาระสำคัญของ ใบความรู้ในหน่วยที่ 1

สื่อประกอบการฝึกวิชาชีพ

1. วิทยากร
2. รูปภาพ
3. สื่อของจริง
4. ใบความรู้ประกอบการฝึกวิชาชีพ หน่วยที่ 1 ได้แก่
 - 4.1 ใบความรู้ที่ 1.1 ข้อมูลวัฒนธรรม ประเพณี และสภาพเศรษฐกิจ สังคมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
 - 4.2 ใบความรู้ที่ 1.2 ประเภทของเครื่องจักสานในไทย
 - 4.3 ใบความรู้ที่ 1.3 ชนิดของไม้ที่ใช้ในการทำเครื่องจักสาน
5. แบบประเมินผลด้านความรู้
6. เอกสารประกอบการนำเสนอ (Power Point)

การวัดและประเมินผล

1. การสังเกตและการซักถามของผู้เข้ารับการฝึกวิชาชีพ
2. การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นภายในกลุ่ม
3. แบบประเมินผลด้านความรู้

ใบความรู้ที่ 1.1

วัฒนธรรมประเพณี และสภาพเศรษฐกิจ สังคม ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน เป็นภาคที่มีพื้นที่กว้างใหญ่ครอบคลุมหลายจังหวัด ได้แก่ จังหวัดกาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ นครพนม นครราชสีมา บุรีรัมย์ มหาสารคาม ยโสธร ร้อยเอ็ด เลย ศรีสะเกษ สกลนคร สุรินทร์ หนองคาย อุดรธานี อุบลราชธานี หนองบัวลำพู มุกดาหาร ภาคอีสานเป็นดินแดนที่แยกจากที่ราบภาคกลาง โดยมีภูเขาที่ยกขึ้นมาประคองขอบของที่ราบสูง หันด้านชันไปทางภาคกลาง ด้านใต้มีด้านชันทางที่ราบต่ำเขมร ที่ราบสูงอีสานจะลาดเอียงไปทางตะวันออกเฉียงใต้บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงทำให้แม่น้ำสายสำคัญๆ ของภาคนี้ไหลจากตะวันตกไปยัง ตะวันออกไปพร้อมกับแม่น้ำโขง หากมองแล้วภาคตะวันออกเฉียงเหนือถือว่าเป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ ด้วยทรัพยากรต่างๆ โดยเฉพาะไม้ไผ่ และส่วนใหญ่สภาพเศรษฐกิจ สังคมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า ประชากรมีการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และมีวัฒนธรรมประเพณี ในการสืบทอดเอกลักษณ์การบริโภคข้าวเหนียวจากภาชนะที่จักสานด้วยไม้ไผ่มาช้านาน เนื่องจากไม้ไผ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสามารถพบเห็นได้เกือบทุกแห่ง ทำให้คนส่วนใหญ่ใช้เวลา

ว่างในการทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ และค้าขาย ฯลฯ มาสร้างอาชีพเสริมจากการนำไม้ไผ่ที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์จักสานไว้อย่างมากมาย เนื่องจากประชากรในภาคอีสานมีจำนวนมากประกอบกับการตัดแปลงไม้ไผ่มาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันมากขึ้น จะเห็นได้จากผลิตภัณฑ์จากไม้ไผ่ที่เป็นกระติบ ก่องข้าว ตะกร้า และพัฒนาเป็นภาชนะต่างๆ เพื่อใช้ในครัวเรือน ทำให้เกิดวัฒนธรรมในการทำเครื่องจักสานไม้ไผ่ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของคนภาคอีสาน เป็นต้นมา (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2532, หน้า 60)

ปัจจุบันที่พบเครื่องจักสานภาคอีสานที่เกี่ยวข้องด้วยวัฒนธรรมการบริโภคข้าวเหนียวที่สำคัญจะเป็นก่องข้าว รวมถึงภาชนะที่ใช้สำหรับใส่ของต่างๆ จะเป็นตะกร้า ทำให้ภาชนะทั้ง 3 อย่างนี้ กลายเป็นสิ่งที่คนไทยส่วนใหญ่จะมองเป็นเอกลักษณ์เด่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปแล้ว ทำให้เมื่อนักท่องเที่ยวมาเที่ยวในภาคอีสานจะได้รับการติดต่อสอบถามในร้านจำหน่ายหรือในท้องถิ่นต่างๆ เพื่อซื้อผลิตภัณฑ์ดังกล่าวสำหรับเป็นที่ระลึกหรือนำไปใช้งานจริงในชีวิตประจำวันไปแล้ว

สำหรับ “ก่องข้าว” ของชาวอีสาน ในบริเวณอีสานกลางและอีสานใต้จะมีรูปแบบเฉพาะตนที่ต่างกัน โดยมีรูปแบบและวิธีการสานที่เป็นของตนเองตามความนิยมของท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ

ก่องข้าวที่ใช้กันในบริเวณอีสานกลาง โดยเฉพาะจังหวัดมหาสารคาม ร้อยเอ็ด ขอนแก่น นั้นมีลักษณะและรูปแบบต่างไปจากกระติบข้าวที่สานด้วยไม้ไผ่ของถิ่นอื่นๆ ก่องข้าวชนิดนี้คล้ายกับก่องข้าวภาคเหนือ ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 3 ส่วน ฐานทำด้วยไม้ ตามแต่จะหาได้ เป็นแผ่นไม้กากบาทไขว้กัน เพื่อใช้เป็นฐานสำหรับตั้ง บางทีก็แกะเป็นลวดลายเพื่อความสวยงามไปด้วย ตัวก่องข้าว สานด้วยไม้ไผ่ซ้อนกัน 2 ชั้น เป็นรูปคล้ายโถ โดยมีฝา รูปร่างเหมือนฝาชีครอบอีกชั้นหนึ่ง ขอบฝาจะใช้ก้านตาลเหลาเป็นแผ่นบางๆ โคนทำขอบฝาเพื่อความคงทน การสานก่องข้าวชนิดนี้จะต้องสานตัวก่องข้าวซ้อนกัน 2 ชั้น เพื่อให้เก็บความร้อนได้ดี โดยที่จะสาน

โครงชั้นในก่อนด้วยลายสองที่กันเป็นแผ่นสี่เหลี่ยม เพื่อให้เกิดมุมสี่มุมสำหรับผูกกับไม้กากบาทที่เป็นฐานได้สะดวก เสร็จแล้วจึงสานส่วนต่อขึ้นมาเป็นตัวก่องข้าวด้วยลายขัด (ภาษาถิ่นเรียก "ลายกราว") โดยใช้ตอกตะแคงเส้นเล็กๆ จนได้ขนาดตามต้องการ แล้วจึงสานตัวก่องข้าวด้านนอกครอบอีกชั้นหนึ่งด้วยตอกป็นเป็นลายสองยี่น หรือลายสองเวียน เพื่อให้เกิดความสวยงาม ตัวก่องข้าวที่สานหุ้มนี้จะต้องสานให้ใหญ่กว่าตัวแบบภายใน แล้วพับปากก่องข้าวหุ้มกลับเข้าไปภายในเพื่อความเรียบร้อยอีกครั้งหนึ่งโดยใช้เส้นหวายผูกคาดไว้ภายนอกเพื่อรับขอบของฝาไปในตัว เมื่อได้ตัวก่องข้าวแล้วจึงทำฐานให้ผายออกรับกับรูปทรงของก่องข้าวด้วย ไม้ฐานนี้จะผูกติดกับส่วนกันสี่มุมด้วยหวาย เมื่อได้ตัวก่องข้าวพร้อมฐานแล้วจึง

สานฝา ซึ่งมักจะสานด้วยตอกปักค่อนข้างใหญ่เป็นลายต่างๆ แล้วแต่จะเรียกโดยสานเป็นรูปคล้ายฝาชี เมื่อได้ส่วนประกอบที่สำคัญพร้อมแล้ว จะต้องทำหูสำหรับร้อยเชือกเพื่อใช้สะพายป่าหรือใช้แขวน จากรูปทรงและวิธีการของกลองข้าวแบบนี้ จะเห็นว่าเป็นการสร้างรูปแบบของเครื่องใช้ให้สนองประโยชน์ใช้สอยได้ดีนั่นเอง กลองข้าวชนิดนี้มีความสมบูรณ์ทั้งรูปทรงที่สวยงามและใช้ประโยชน์ได้ดีด้วย (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2532, หน้า 63)

ภาชนะจักสานสำหรับใส่ข้าวเหนียวหนึ่งอีกแบบหนึ่งที่นิยมใช้กันในอีสานเหนือ คือ "กระติบ" ซึ่งสานด้วยไม้ไผ่เช่นเดียวกัน แต่รูปแบบและวิธีการสานแตกต่างกันไป กระติบมีรูปร่างทรงกระบอกคล้ายกระป๋องไม่มีขา มีเพียงส่วนตัวกระติบและส่วนฝาเท่านั้น วิธีการสานจะสานด้วยตอกไม้เสี้ยน ซึ่งเป็นตอกอ่อนๆ โดยจะสานเป็นรูปทรงกระบอกให้มีความยาวเป็นสองเท่าของความสูงของตัวกระติบที่ต้องการเสร็จแล้วต้องพับทบกลับส่วนหนึ่งไว้เป็นด้านใน

ตัวกระติบ กลองข้าวชนิดนี้จะสานลายด้านในและด้านนอกต่างกัน คือ ส่วนที่พับทบกลับไว้ด้านในนั้นจะสานด้วยลายอำเจียน ส่วนด้านนอกที่ต้องการความสวยงามจะสานด้วยลายสองยี่น หรือยกดอกเพื่อความสวยงาม ส่วนกันจะต้องสานเป็นแผ่นกลมๆ ต่างหากแต่นำมาผนึกติดกับตัวกระติบภายหลัง ส่วนฝាកะติบก็จะทำเช่นเดียวกับตัวกระติบ กระติบชนิดนี้บางครั้งอาจจะใช้ก้านตาลขดเป็นวงทำเป็นส่วนฐาน เพื่อความคงทนด้วย (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2532, หน้า 64)

อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างระหว่างกลองข้าวและกระติบ เกิดจากความนิยมของท้องถิ่น แต่ละท้องถิ่นที่ทำสืบทอดต่อๆ กันมา แต่บรรพบุรุษปัจจุบันกลองข้าวและกระติบยังคงรักษารูปทรงและลักษณะเฉพาะถิ่นของตนไว้ได้ เพราะผู้สานแต่ละถิ่นมักมีความถนัดและเคยชินในการทำตามแบบอย่างของตนมากกว่าที่จะเลียนแบบกลองข้าวถิ่นอื่น แม้ปัจจุบันเครื่องจักสานพื้นบ้านอีสานจะมีรูปแบบเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เช่น เพิ่มสีสันท่อนำวัสดุสมัยใหม่ เช่น พลาสติก เข้ามาประยุกต์ใช้ประกอบกับเครื่องจักสาน ซึ่งเป็นไปตามสมัยนิยมมากกว่าความต้องการที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบดั้งเดิมของตน แต่ในที่สุดกลองข้าวไม้ไผ่ก็ยังเป็นที่นิยมของชาวบ้านมากกว่าภาชนะชนิดอื่น

เครื่องจักสานพื้นบ้านที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ "ตะกร้า" หรือที่ภาษาถิ่นเรียก "กะต๋า" หรือ "กะต๋า" ซึ่งเป็นภาชนะจักสานที่ใช้กันแพร่หลายในภาคอีสาน จะสังเกตได้ว่าตะกร้าของภาคอีสานจะมีจัดจำหน่ายไปเกือบทุกที่ทำให้เมื่อนักท่องเที่ยวได้ซื้อไปใช้จะได้รับการตอบรับที่ดีว่าแข็งแรง ทนทาน และเอกลักษณ์ดูสวยงาม ตะกร้าสานในภาคอีสานโดยทั่วไปมีประโยชน์ในการใช้สอยเช่นเดียวกับตะกร้าภาคกลางหรือภาคเหนือ เป็นภาชนะที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในภาคอีสาน เพราะใช้ใส่ของได้สารพัดและใช้ได้ทั้งการหิ้ว หาบ และคอนด้วยไม้คาน รูปทรงของตะกร้าต่างไปจากตะกร้าภาคอื่นๆ โดยเฉพาะตะกร้าที่สานด้วยไม้ไผ่ เริ่มสานกันก่อนด้วยลายขัด (ลายขัดปี) ตอกคู่ แล้วค่อยๆ สานต่อขึ้นมาด้านข้างของตะกร้าด้วยลายธรรมดาเรื่อยไปจนถึง

ปากของตะกร้า ซึ่งจะใช้ตอกเส้นเล็ก เพื่อความแข็งแรงทนทานปากหรือขอบตะกร้าจะใช้วิธีเก็บริม โดยสานซ่อนตอกเข้าในตัวตะกร้า เสร็จแล้วจะทำหูตะกร้าเพื่อใช้หิ้วหรือหาบ โดยมากจะใช้ไม้ไผ่อีกชิ้น

หนึ่งโค้งเหนือปากตะกร้า แล้วผูกปลายทั้งสองเข้ากับขอบตะกร้า ตะกร้าภาคอีสานจะมีรูปทรงคล้ายๆ กัน ส่วนใหญ่อาจจะมีขนาดเล็กและใหญ่ต่างกันเท่านั้น ตะกร้าชนิดนี้จะใช้ได้ทั้งแบบเป็นคู่และใช้หิ้วเพียงใบเดียว ตั้งแต่ใช้ใส่ผักผลไม้ ถ่าน และสิ่งของอื่นๆ ไปจนถึงใช้เป็นเขี่ยนหมากสำหรับใส่หมาก เรียกว่า "คูหมาก" หรือบางครั้งใช้ชั้นยาทำเป็นครุหรือคูสำหรับตักน้ำก็ได้ ชาวอีสานนิยมใช้ตะกร้ากันทั่วไป เพราะมีน้ำหนักเบา ทำได้ง่าย ราคาถูกกว่าภาชนะชนิดอื่น (วิบูลย์ ลีสุวรรณ, 2532, หน้า 65)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า เครื่องจักสานที่เป็นจำพวกตะกร้าสานของอีสาน แม้ว่าจะมีรูปทรงและลวดลายในการสานง่ายๆ สีเส้นไม้โดดเด่น และไม่มีความละเอียดประณีตมากนัก แต่เป็นเครื่องใช้ในครัวเรือน

ที่นิยมใช้กันอย่างมากในปัจจุบันนี้ ถือได้ว่าเป็นเครื่องจักสานที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นชนิดหนึ่งของอีสาน โดยจะพบเห็นชาวอีสานหิ้วตะกร้าหรือหาบตะกร้านี้ทั่วไป ในภาคอีสานยังมีเครื่องจักสานที่น่าสนใจอีกหลายอย่างที่เป็นผลิตภัณฑ์จากเครื่องจักสานไม้ไผ่ และเครื่องจักสานที่ใช้กันมากในชีวิตประจำวัน ซึ่งพบเห็นบ่อยครั้งจะเป็นจำพวกภาชนะต่างๆ เช่น กระบุง ตะกร้า กระจาด กระติบข้าว หวด เป็นต้น และเครื่องจักสานที่เป็นเครื่องมือจับ และดักสัตว์น้ำ เช่น ไซ ช้อง ซ่อน ตะแกรงช้อนปลา ที่คอบไก่ สุ่ม อีจู้ ฯลฯ นอกจากนี้ ยังมีเครื่องจักสานที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการเลี้ยงไหมและการทอผ้า เช่น กะเพียดปั่นฝ้าย กระดัง เลี้ยงไหม จ่อเลี้ยงไหม รวมถึงเครื่องจักสานที่เกี่ยวข้องเนื่องกับขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสาน ได้แก่ เบ็งหมากสำหรับใส่ดอกไม้และเครื่องบูชาต่างๆ และกล่อ่งข้าวขวัญสำหรับใส่ข้าวเหนียวหนึ่งเป็นต้น

ใบความรู้ที่ 1.2 ประเภทของเครื่องจักสานในไทย

เครื่องจักสานในไทย สามารถแยกประเภทตามประโยชน์การใช้สอย ได้แก่ เครื่องใช้ในการเกษตรกรรม เครื่องมือจับสัตว์และขังสัตว์น้ำ เครื่องใช้ในครัวเรือน และเครื่องใช้อื่นๆ ที่ใช้กันทั่วไป (ราชชาติ งามสง่า, 2540, หน้า 54-61) โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. เครื่องใช้ในการเกษตรกรรม เป็นเครื่องจักสานที่สร้างขึ้นเพื่อสนองประโยชน์การใช้สอยของชาวไร่ ชาวนา และชาวสวน เช่น เครื่องสีข้าว ใช้สีข้าวเพื่อบริโภคเป็นข้าวที่สีด้วยมือ, บุง ก็ใช้สำหรับตักดิน, สุ่ม สำหรับขังไก่ ส่วนตะกร้าใช้ใส่ของ เช่น หญ้า ฝักข้าวโพด ฯลฯ และกระด้ง ใช้ผัดข้าวและพืชชนิดอื่นๆ

1.1 เครื่องสีข้าว ทำด้วยไม้ไผ่คล้ายกระบอกลองอันซ้อนกัน ท่อนบนหมุนได้ สานด้วยไม้ไผ่ ภายในมีเฟืองไม้เพื่อทำให้เปลือกหลุดออก เมื่อหมุนตัวสีเฟืองจะเสียดสีกันบดข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสาร

1.2 บุงก็ ใช้สำหรับในการตักดิน

1.3 สุ่มไก่ สำหรับขังสัตว์ โดยเฉพาะไก่ เพื่อไม่ให้ออกจากพื้นที่ในบริเวณนั้น

1.4 ตะกร้า ใช้สำหรับในการใส่ของ เช่น ฝักข้าวโพด ฟักทอง หน่อไม้ ฯลฯ

1.5 กระจาด ใช้สำหรับผัดข้าวและพืช ชนิดอื่นๆ

2. เครื่องมือจับสัตว์และขังสัตว์น้ำ ในปัจจุบันถึงแม้จะไม่มีมากนัก แต่ก็ยังสามารถพบเห็นอยู่ทั่วไป ได้ในท้องถิ่นต่างๆ โดยเฉพาะบริเวณในที่ลุ่มหรือในท้องนาที่ยังมีการทำอาชีพเกษตรกรรมอยู่มักจะนิยมใช้เครื่องมือจับสัตว์และขังสัตว์น้ำ เช่น กระจาง ใช้ขังปลา, ไซ ใช้ดักปลา, ช้อง ใช้ใส่ปลา กบ หอย และอื่นๆ, สุ่ม ใช้สุมจับปลา, แงบ (แอบ) ใช้ดักกบ, อีจู้ เครื่องมือดักปลาไหล, ที่คอบไก่ ใช้สำหรับคอบไก่เวลานอน หรือใช้คอบไก่แม่ลูกอ่อน, ตะแกรงซ้อนปลา ใช้สำหรับซ้อนปลาเล็กทุกชนิด, บ่วงดักหนู ใช้สำหรับในการดักหนูนา, ซ่อน ใช้ดักปลา, โขงโลง ใช้สำหรับดักปลาทุกชนิด และบั้งรัน ใช้ดักปลาไหล เป็นต้น

2.1 กระจาง เป็นเครื่องมือหรืออุปกรณ์สำหรับ ขังปลาชนิดหนึ่ง

2.2 ไซ ใช้สำหรับดักปลา หรือสัตว์ชนิดอื่นๆ

หอย และอื่นๆ

ป

2.4 สุ่ม สำหรับสุ่มจับปลาในน้ำไม่ลึก

2.5 แงบ (แอบ) ใช้สำหรับดักกบ

2.7 ที่คอบไก่ ใช้สำหรับคอบไก่
หรือใช้คอบไก่

2.6 อีจู้ เป็นเครื่องมือจักสานที่ใช้เป็น
เครื่องมือตักปลาไหล

เวลานอน
แม่ลูกอ่อน

2.8 ตะแกรงช้อนปลา ใช้สำหรับช้อนปลา
เล็กทุกชนิด

2.9 บ่วงตักหนุ ใช้สำหรับในการตักหนุนา

2.10 ซอห์น ใช้สำหรับในการดักปลา
หรือสัตว์ชนิดอื่นๆ

2.11 โซงโลง ใช้สำหรับดักปลา
ทุกชนิด

2.12 บั้งรัน ใช้ดักปลาไหล

3. เครื่องใช้ในครัวเรือน ปัจจุบันคนไทยยังนิยมนำมาใช้อยู่ทุกครัวเรือน โดยเฉพาะในภาคอีสานจะยังพบมาก เช่น กระจิบข้าว ภาชนะสำหรับใส่ข้าวเหนียวนึ่ง, หวด ใช้นึ่งข้าว, คุ ทาชั้นใช้ตักน้ำ, กระจดง ใส่วุ้นและตากสิ่งของ, กระจาด ภาชนะสำหรับใส่สิ่งของและหาบ, กระจบุง ภาชนะที่ใช้ใส่สิ่งของหรือที่ใช้เป็นเครื่องตวง, พัด ใช้พัดไฟและโอกาสอื่นๆ, ชะลอม ใส่วุ้นผลไม้และสิ่งของอื่นๆ, ฝาชี ใช้สำหรับครอบอาหารและป้องกันสิ่งปรกที่จะเข้าสู่อาหาร และ ตะกร้า ใส่วุ้นสิ่งของต่างๆ ใช้ได้ทั้งการหิ้ว

3.1 กระจิบข้าว ภาชนะสำหรับใส่ข้าวเหนียวนึ่ง

3.2 หวด ใช้นึ่งข้าว

3.3 คุ ทาชั้นใช้สำหรับตักน้ำ

3.4 กระจดง ใส่วุ้นและตากสิ่งของและ

ตากสิ่งของ

3.5 กระจาด ภาชนะสำหรับใส่สิ่งของ และหาบ

3.6 กระบุง ภาชนะที่ใช้ใส่สิ่งของหรือที่ใช้เป็นเครื่องตวง

3.7 พัด ใช้สำหรับพัดไฟและโอกาสอื่นๆ

3.8 ชะลอม ใช้สำหรับใส่ผลไม้และสิ่งของอื่นๆ

3.9 ฝาชี ใช้สำหรับครอบอาหารและป้องกัน สิ่งสกปรกที่จะเข้าสู่อาหาร

3.10 ตะกร้า ใช้ใส่สิ่งของต่างๆ ใช้ได้ทั้งการหิ้ว

4. เครื่องใช้อื่นๆ ที่ใช้กันทั่วไป ได้แก่ กรงนก ใช้ขังนก และงอบ ใช้กันแดดและฝน นอกจากนี้ ยังมีเครื่องใช้อื่นๆ อีกมากมาย เช่น เสื่อ กระชอน ฝ้ายบ้านที่ใช้ประกอบบ้านเรือนในส่วนต่างๆ เป็นต้น

4.1 กรงนก ใช้ขังนก

4.2 หมวก ใช้สำหรับในการกันแดดและฝน

จะเห็นได้ว่า เครื่องจักสานเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันของคนไทย จนทุกวันนี้ และยังเป็นอาชีพเสริมของคนไทยที่ยามว่างจากการทำนา ก็จะนิยมมาทำเครื่องจักสานเพื่อสร้างรายได้ให้ตนเอง แต่ปัจจุบันเครื่องจักสานที่มาจากภูมิปัญญาท้องถิ่นพบเห็นน้อยลงทุกทีในแต่ละท้องถิ่น และค่อยๆ หายไปที่ละอย่าง ดังนั้น ถ้าไม่มีการฟื้นฟูและให้ความสำคัญกับเครื่องจักสานเหล่านี้ วัฒนธรรมของสังคมไทยก็อาจจะสูญหายก็เป็นได้

ใบความรู้ที่ 1.3 ชนิดของไม้ที่ใช้ในการทำเครื่องจักสาน

ไม้ไผ่ ในภาษาชวา-มลายู เรียกว่า “bambu” ซึ่ง ไปกลายเป็นภาษาอังกฤษว่า “bamboo” ไม้ไผ่เป็นพืชที่ขึ้นกระจายอยู่ทุกภาคทั่วประเทศ คนไทยในชนบทใช้ประโยชน์ไม้ไผ่เกือบทุกส่วน นับตั้งแต่หน่อ ราก ลำต้น และใบ ทั้งในการนำไปใช้เพื่อเป็นอาหาร ใช้สร้างบ้านเรือน เพื่อยู้อาศัย ใช้เพื่อทำแพ และใช้ในการทำเครื่องจักสานเพื่อใช้เป็นเครื่องใช้ไม้สอยในชีวิตประจำวัน ลำต้นของไม้ไผ่ถือได้ว่าเป็นส่วนที่นำมาใช้ในการทำเครื่องจักสานโดยจักตอกเป็นเส้นๆ แล้วนำมาสานเป็นรูปทรงต่างๆ ตามต้องการ ไม้ไผ่ที่ใช้ในการทำเครื่องจักสานมีหลายชนิด แต่ละชนิดมีคุณสมบัติเหมาะสมที่จะนำมาใช้ทำเครื่องจักสานแตกต่างกันไป ได้แก่ ไม้สีสุก (*Bambusa blumeana*) ไม้ตง (*Dendrocalamus asper*) ไม้รวก (*Thyrsostachys siamensis*) ไม้ลำมะลอก (*Bambusa longispiculatar*) ไม้เฮี้ยะ (*Cephalostachyum virgatum*) ไม้ขางนวลหรือ ไม้นวล (*Dendrocalamus strictus*) ไม้หก (*Dendrocalamus hamiltonii*) ไม้ไร่ (*Gigantochloa albociliata*) ไม้ข้ามหลาม (*Cephalostachyum pergracile*) และไม้ป่าหรือไม้หนาม (*Bambusa bambos*) ซึ่งสรุปรายละเอียดได้ต่อไปนี้ (สำนักคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2537)

1. ไม้สีสุก (*Bambusa blumeana*) มักจะขึ้นทั่วไปตามหัวไร่ปลายนาทุกภาคของประเทศ แต่พบมากในภาคกลางและภาคใต้ ชอบดินเหนียวปนทรายหรือดินร่วนในที่ราบต่ำๆ ตามริมแม่น้ำลำคลอง ไม้ชนิดนี้ กล่าวกันว่ามาจากหมู่เกาะชวา สุมาตรา และบอร์เนียว ลำมีสีออกเหลือง จึงเรียกว่า ไม้สีสุก เป็นไม้ขนาดใหญ่มีเส้นผ่านศูนย์กลางของต้นประมาณ 7-10 เซนติเมตร ปล้องยาวประมาณ 4-10 เซนติเมตร ไม้ชนิดนี้ใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง ชาวบ้านจึงมักปลูกไว้เป็นรั้วบ้าน

เพื่อช่วยกำบังลม และนำหน่อมาเป็นอาหาร นำต้นมาใช้ประโยชน์ต่างๆ เช่น ทำพะอง บันได และทำเครื่องจักสานนาาชนิด

2. ไม้ตง (*Dendrocalamus asper*) จะนิยมปลูกกันในภาคกลางโดยเฉพาะที่จังหวัดปราจีนบุรีปลูกกันมาก เป็นไม้ขนาดใหญ่ ลำต้นมีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 6-12 เซนติเมตร ไม่มีหนามปล้องยาวประมาณ 20 เซนติเมตร โคนต้นมีลายขาวสลับเทา มีขนเล็กๆ อยู่ทั่วไปของลำ มีหลายพันธุ์ เช่น ไม้ตงหม้อ ไม้ตงดำ ไม้ตงเขียว ไม้ตงหนู เป็นต้น หน่อใช้รับประทานได้ ลำต้นใช้สร้างอาคาร เช่น เป็นเสา โครงหลังคา เพราะแข็งแรงดี ไม้ตงมีต้นกำเนิดจากประเทศจีน ซึ่งชาวจีนได้นำมาปลูกในประเทศไทยประมาณปี พ.ศ. 2450 ปลูกครั้งแรกที่ตำบลพระราม จังหวัดปราจีนบุรี

3. ไม้รวก (*Thyrsostachys siamensis*) เป็นไม้ที่กระจายพันธุ์ตามธรรมชาติในบริเวณประเทศพม่า จึงพบไม้ชนิดนี้มากในบริเวณภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคตะวันตก บริเวณจังหวัดกาญจนบุรี ลำต้นเล็กขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 2.7 เซนติเมตร สูงประมาณ 5-10 เมตร ลักษณะเป็นกอ ไม้รวก เป็นไม้ที่มีความสวยงามเป็นกอชิดทึบ พุ่มเตี้ย ลำต้นเล็กและเบา สูงประมาณ 2-7 เมตร มีกิ่งเล็กๆ ไม้รวกเป็นไม้ที่ใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น ปลูกตกแต่งบริเวณบ้าน ลำต้นใช้ทำรั้ว ทำเยื่อกระดาษ ใช้เป็นวัสดุประกอบการก่อสร้าง การประมง ทำเยื่อกระดาษ และใช้ทำเครื่องจักสาน นอกจากนี้ ไม้รวกที่ส่งออกขายต่างประเทศ เมื่อทำให้แห้งดีแล้ว จะนำไปจุ่มลงในน้ำมันโซลาเพื่อกันแมลง น้ำมันโซลา 20 ลิตร จะอาบไม้รวกได้ประมาณ 40,000 ลำ

4. ไม้ลำมะลอก (*Bambusa longispiculatar*) พบมากทั่วทุกภาคแต่ในภาคใต้จะมีน้อยมาก ลำต้นสีเขียวแก่ไม่มีหนาม ข้อเรียบ จะแตกใบสูงจากพื้นดินประมาณ 6-7 เมตร ปล้องขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 7-10 เซนติเมตร ลำต้นสูงประมาณ 10-15 เมตร ลำต้นใช้ทำนั้งร้านในงานก่อสร้างได้ดี

5. ไม้เอี้ยะ (*Cephalostachyum virgatum*) เป็นไม้ที่รู้จักกันดีในภาคเหนือ ขึ้นทั่วไปในบริเวณป่าดงดิบหรือป่าผสมผลัดใบที่มีไม้สักเฉพาะตามริมห้วยต่างๆ ลักษณะเด่นของไม้ชนิดนี้คือ เนื้อลำบางมากตั้งแต่โคนถึงยอด มีขนาดปล้องยาวมากประมาณ 50-70 เซนติเมตร สูงประมาณ 18 เมตร ไม้เอี้ยะเป็นไม้ขนาดย่อมลำเรียวยาว ชาวบ้านในภาคเหนือนิยมนำมาทำฝ้าย เครื่องมือจับปลา กระจบอกใส่ น้ำ และเครื่องจักสาน

6. ไม้ชางนวลหรือไม้นวล (*Dendrocalamus strictus*) มีชื่อพื้นเมืองที่เรียกแตกต่างกัน เช่น ไม้ชาง จะพบในจังหวัดลำปาง ไม้่นวล ไม้ตาดำ จะพบในจังหวัดกาญจนบุรี ลำต้นส่วนใหญ่นิยมเอามาจักตอกทำเครื่องจักสาน เพราะมีเนื้ออ่อนค่อนข้างเหนียว ในปัจจุบันมักจะนิยมในกลุ่มที่ทำเครื่องจักสานชนิดที่ต้องการความละเอียด และงานที่มีความประณีตอย่างมาก เช่น งานจักสานไม้ไผ่ แฉกกัน เซรามิก ตะกร้า กล่อง แก้ว อี้ มุงหลังคา ทำกระจบอกใส่ น้ำ เนื่องจากไม้นวลสามารถจักตอกให้เป็นเส้นเล็กบางได้ และไม่หักง่ายจนเกินไป อีกทั้งหน่อใช้รับประทานได้แต่มีรสขม มีรสดีกว่าหน่อไม้ตงแต่มีขนาดเล็กกว่า

7. ไม้หก (*Dendrocalamus hamiltonii*) พบมากทางภาคเหนือ และจังหวัดกาญจนบุรี โดยเฉพาะลำต้นมีประโยชน์มากในการทำกระดาษ เครื่องจักสาน ก่อสร้างชั่วคราว ข้อปล้องนิยมทำที่เชียวบุรี ปันโต หน่อรับประทานได้ และมีรสขมเล็กน้อย

8. ไม้ไผ่ (Gigantochloa albociliata) ส่วนใหญ่ขึ้นอยู่ในป่าดงดิบแล้ง และป่าเบญจพรรณ ผสม พบทุกภาคในประเทศไทย ไม้ไผ่จะมีประโยชน์ตรงหน่อโดยจะใช้เป็นอาหาร ส่วนลำต้นนิยมใช้ทำด้ามไม้กวาด ทำไม้เท้า ทำรั้วบ้าน และใช้ประกอบการสร้างบ้านในชนบท เนื่องจากมีเนื้อต้นคล้ายหวาย จึงสามารถนำมาตัดให้โค้งงอได้ เหมาะสำหรับทำเฟอร์นิเจอร์หรือเก้าอี้รูปแบบต่างๆ

9. ไม้ข้ามหลาม (Cephalostachyum pergracile) จะพบมากในบริเวณภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ขึ้นกระจายเป็นกลุ่มๆ ในป่าผสมผลัดใบ ชื่อพื้นเมืองอาจเรียก ไม้ข้ามหลาม ไม้ป่า เป็นไม้ขนาดกลาง ชูลำสวยงาม กอไม้แน่นจนเกินไป ลำต้นตรงสีเขียวอ่อน เนื้อบาง ไม้ชนิดนี้ใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง ตั้งแต่ใช้เผาข้าวหลาม และเครื่องจักสาน ใช้ก่อสร้างบ้านเรือน ทำฟาก ฝา เพดานบ้าน ทำโรงเรือนสำหรับเลี้ยงสัตว์ จนถึงนำไปทำเป็นตะแกรงแทนเหล็กสำหรับยึดคอนกรีตในงานก่อสร้าง

10. ไม้ป่าหรือไม้หนาม (Bambusa bambos) จะมีทั่วทุกภาคของประเทศต้นแก่มีสีเขียวนวล เป็นไม้ขนาดใหญ่ มีหนามและแขนง ปล้องจะมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 10-15 เซนติเมตร ใช้สำหรับทำโครงบ้าน และใช้ทำนั้งร้าน